

ગિજુભાઈ બધેકા : ‘ગિજુભાઈ’ તો તેમનું હુલામણું નામ હતું. તેમનું પૂરું નામ હતું ગિરજાશંકર ભગવાનજી બધેકા. બાળકો પ્રત્યે તેમને અપાર પ્રેમ હોવાથી તેઓ બાળકોની ‘મૂછાળી મા’ તરીકે જાણીતા થયા હતા, ગુજરાતમાં મોન્ટેસરી બાલશિક્ષણના પ્રણેતાએ ‘બાળવાર્તાઓ’ અને ‘બાળસાહિત્ય ગુચ્છ’નાં સોથી પણ વધારે પુસ્તકો દ્વારા આદર્શ બાળ સાહિત્યની રચના કરી હતી તેથી તેમને ‘બાળસાહિત્યના બ્રહ્મા’નું બિરુદ મળ્યું હતું.

‘દક્ષિણામૂર્તિ’ માં શિક્ષક તરીકે ફરજ બજાવનાર ગિજુભાઈએ ‘પશુપંખી ગ્રંથમાળા’નું સર્જન કર્યું હતું. તેમાંથી જ પ્રસ્તુત પાઠ લેવામાં આવ્યો છે.

આ પાઠમાં દરેક પંખીની વિશેષતા દર્શાવવામાં આવી છે. માણસો વિશે પક્ષીઓ શું ધારે છે તેનો ખ્યાલ પણ તેમાંથી મળે છે. પંખીઓ મહાસભા ભરે તો તેઓ પોતાની શક્તિઓ વિશે શું કહે અને માણસજાત વિશે કેવી કેવી ફરિયાદ કરે તેની સુંદર કલ્પના અહીં વ્યક્ત થયેલી છે. બાળવાર્તા કહેવાની લેખકની સ્વાભાવિક કુશળતા આ પાઠમાં જણાઈ આવે છે.

પંખીઓ કહે : “માણસો તો મહાસભા ભરે જ છે; પણ ગયા માસમાં પશુઓએ પણ મહાસભા ભરી! ત્યારે આપણે પણ શા માટે મહાસભા ન ભરવી ? શું આપણે પણ અનેક પ્રશ્નો ચર્ચવાના નથી ?”

“માણસો આપણને અનેક રીતે દુઃખ દે છે. આપણાં ઈંડાં ખાઈ જાય છે. આપણાં પીંછાં માટે આપણને મારી નાખે છે, મોટી મોટી મિજલસોમાં આખાં ને આખાં આપણને ઉકાળે છે કે તળે છે, ને પોતાના શોખને માટે જિંદગીભર પાંજરામાં પૂરી રાખે છે. તો શું આ બધી ફૂરતા સામે આપણે પોકાર ન કરવો જોઈએ ? ઠરાવો કરી તેમની ઉપર મોકલતાં આપણને શું ન આવડે ? શું આપણે મનુષ્યની જોહુકમી સામે લડત ન લડી શકીએ ?”

મહાસભાની ઉત્સાહભરે તૈયારીઓ થવા લાગી. પંચવટીનું મોટું જંગલ મહાસભાના મંડપ તરીકે પસંદ કર્યું. ગોદાવરીના કાંઠાનાં વનવૃક્ષોની ઘટાઓ મહેમાનોને આમંત્રણ આપી ઉતારા માટે નક્કી કરી. જંગલે જંગલે ને ઝાડે ઝાડે મહાસભાની પત્રિકાઓ વહેંચાઈ ગઈ. પરદેશના પ્રતિનિધિઓને પણ આમંત્રણ મોકલાયાં.

ચકલાં અને કાબરો સ્વયંસેવક તરીકે તનતોડ મહેનત કરીને વ્યવસ્થા જાળવવા લાગ્યાં. કબૂતરો અને હોલાંઓને મહેમાનોને ઉતારે મૂક્યાં. કોયલને સંગીતકાર્યમાં રોકી હતી. તૈયારી પણ સુંદર થઈ હતી.

મહેમાનો આવી ગયાં.

દેશપરદેશનાં મહેમાનો હતાં. કાશ્મીરનો શ્યામો હતો; પંજાબનો સક્કરખોર હતો; બંગાળનો બાજ હતો; ગુજરાતની ચકલી હતી; વિલાયતથી મોગળી અને રોબિન આવ્યાં હતાં. સંખ્યા સારી હતી.

કામકાજનો સમય સવારમાં સાતથી નવ, અને સાંજે ચારથી સાતનો હતો. કાર્યક્રમ અગાઉથી જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

સવાર પડ્યું. ફૂકડાઓને મહેમાનોને જગાડવા રાખ્યા હતા. ‘ફૂકડે ફૂક ફૂકડે ફૂક’ ચારેકોર થઈ રહ્યું. મહેમાનો જાગી ઊઠ્યા.



ગોદાવરીનાં નિર્મળ જળમાં સ્નાન કરી, પવિત્ર બની, પક્ષીગણે પ્રભાતનું ગાન ગાવા માંડ્યું. જંગલ આખું ગાજી ઊઠ્યું. ઝાડ અને ટેકરાઓ પાછળથી સૂર્યનારાયણ દેખાયા. પક્ષીગણ દેવનાં દર્શન કરી મહાસભાના સ્થાનમાં આવ્યા. મેદની પૂરા ઠાઠમાં જામી હતી. મંડપ ચિકાર ભર્યો હતો. શાંતિ અને વ્યવસ્થા વખાણવા જેવી હતી.

પ્રમુખની દરખાસ્ત મૂકતાં કાકાકૌઆએ ગંભીર વાણીથી કહ્યું : “એકત્ર થયેલાં પક્ષીબંધુઓ અને પક્ષીભગિનીઓ ! હું પ્રમુખશ્રીની દરખાસ્ત મૂકવા ઊભો થયો છું. પ્રમુખ માટે મને સૌથી યોગ્ય ગરુડરાજ લાગે છે. આપણામાં એમનાથી કોઈ અજાણ નથી. હિંદની તવારીખમાં અતિ પ્રાચીનકાળથી એમના વડવાઓનું નામ મશહૂર છે. એને જ એકને વિષ્ણુ ભગવાનના વાહન થવાનું માન મળેલું છે. આપણે માટે એ અભિમાન ભરેલું છે. તેમણે ઊંચી પર્વતની ટોચેથી અહીં પધારીને આપણી શોભામાં જે વધારો કર્યો છે, તે માટે ખરેખર તેમનો ઉપકાર માનવો ઘટે છે.”

લાલ લોહી જેવી લટકતી ઝાલર હલાવતી ટરકીએ ઊભા થઈ કહ્યું : “હું ભાઈ કાકાકૌઆના મતને ટેકો આપું છું.” ‘કૂકૂ’ ને ‘કોકો’ ને ‘કુરૂક કુરૂક’ ને ‘ટાઉ ટાઉ’ના અવાજ સાથે દરખાસ્ત મંજૂર થઈ. ચટક છટક ચાલ ચાલતો લીલો પોપટ ઊભો થયો. કાળા કાંઠલાવાળી ગરદન હલાવી, તેણે ઉપપ્રમુખની દરખાસ્ત મૂકતાં કહ્યું :

“સભામાં પધારેલાં ભાઈઓ અને બહેનો ! મને ઉપપ્રમુખની દરખાસ્ત મૂકવાની આપે જે તક આપી છે તે માટે હું આપનો ઉપકાર માનું છું. થોડા જ શબ્દોમાં હું આપને એમનો પરિચય કરાવીશ.

“શાહમૃગનું અસલ ઘર આફ્રિકા છે. એનું ઉમદા રૂપ જોઈ તમે ખરેખર ખુશ થયાં જ હશો. એનાં પીંછાં એટલાં બધાં સુંદર છે કે વિલાયતના રાજાઓ સુદ્ધાં તેને પોતાની ટોપીમાં ખોસે છે. એનાં ઈંડાં પવિત્ર ગણાય છે. મુસલમાનો તેને પીરની જગામાં ટાંગે છે. એક એક ઈંડું મોટા ચીભડા જેવું થાય છે ! એના લાંબા ગળામાંથી ગમે તે ચીજ ઝટ દઈને પસાર થઈ જાય છે. એકવાર એઓ સાહેબ સીસાની ગોળી પણ ગળે ઉતારી ગયા હતા! સાહેબ દોડવામાં ઘણાં હોશિયાર ગણાય છે. ખરેખર, ઉપપ્રમુખ થવાને એઓ લાયક છે.”

શાહમૃગ ઉપપ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયા; ને સભાનું કામકાજ ચાલ્યું. પ્રથમ ગીધે પહોળી પાંખો કરી, નીચી મૂંડી રાખી, પોતાની સેવાના બે બોલ રજૂ કર્યા :

“સાહેબો, અમે ઘણા વખતથી માણસ જાતનો ત્યાગ કર્યો છે. તેથી અમે વસતિથી દૂર ઝિંચા તાડ અથવા ટેકરાઓ ઉપર રહીએ છીએ. કોઈ ઢોર કે જનાવરનું મુડદું કોલી જતું પડ્યાનું અમારી જાણમાં આવતાં, અમે અમારી ગંભીર ફરજ અદા કરવા ઊપડી જઈએ છીએ, એવી સડતી ચીજોનો નાશ કરવો એ અમારું કામ છે. અમારા કામમાં હરહંમેશ મદદ કરનાર સમડી બહેનો તથા કાગડા બંધુઓના અમે ઋણી છીએ.”

સૌએ અવાજના ગડગડાટ સાથે ગીધ કોમની જંગલ સુધરાઈની સેવા માટે તારીફ કરી.

પછી બગલાભાઈ ઊઠ્યા ને બોલ્યા : આપણી મંડળીમાં સુધરાઈ ખાતાના ઉપરી છે, પણ દરિયાઈ ખાતાનો કોઈ ઉપરી નથી. બગલાં, સારસ, જળકૂકડી, બતક વગેરે દરિયાઈ લશ્કરના એક મોટા અને બાહોશ અમલદાર તરીકે હું હંસનું નામ સૂચવું છું. હંસ બધી રીતે લાયક છે.

હંસે આભારસહિત આ દરખાસ્તનો સ્વીકાર કર્યો.

કોમળ કંઠે કોયલબાઈએ દરખાસ્ત મૂકી : “ખરેખર, આપણને એક બાહોશ નિશાનબાજની જરૂર છે. હું ધારું છું કે બાજ એ કામને માટે પૂરેપૂરો લાયક છે.”

ત્યાં તો કાગડો અને સમડી પણ ઉમેદવારો તરીકે બહાર પડ્યાં. મત લેવાયા. વધુ મતે બાજ નિશાનબાજ તરીકે ચૂંટાયો.

કબૂતરે બાજનાં વખાણ કરી કહ્યું : “બાજની પસંદગી બરાબર થઈ છે. એ ખરેખરા નિશાનબાજ છે. માટે જ શિકારી લોકો તેને પાળી તેની પાસે બીજાં પક્ષીઓનો શિકાર કરાવે છે. અમને ખાતરી છે કે હવેથી તેઓ અમારા જેવા ગરીબ ભાઈઓને શિકારીઓથી બચાવશે.”

‘ચીં ચીં’ ‘ટુ ટુ’ ને ‘કુઝી કુઝી’ ના પોકાર સાથે કબૂતરનું ભાષણ સૌએ સ્વીકાર્યું.

કાગડાઓના ટોળામાંથી એક મોટો કાગડો ઊભો થયો : “મારે જણાવવું જોઈએ કે હું મારી કાળાં પીંછાંવાળી કોમના પ્રતિનિધિ તરીકે ભાષણ કરવા ઊભો થયો છું. અમારી કોમે શહેર સુધરાઈનું કેવું સુંદર કામ કર્યું છે, તેનું મોહક વર્ણન કરવા મારું મન તલપી રહ્યું છે. અમારી આખી કોમે, પેલી માણસ જાતની ગંદકી અને ઍઠવાડ દૂર કરવા જે મહેનત ઉઠાવી છે તેવી મહેનત દુનિયાના કોઈપણ સુધરાઈ ખાતાએ નહિ ઉઠાવી હોય, જો અમારું કામ એક જ દિવસ બંધ રાખીએ તો માનવજાત માંદી પડી મરી જાય, આખા દેશમાં ભારેમાં ભારે રોગો થાય અને ચારેકોર દુઃખદુઃખ થઈ પડે.

“અમારી કોમના નારીમંડળ તરફથી એક બીજી વાત રજૂ કરું છું. પણે બેઠેલી પેલી કોયલ બાનુઓ અમારી ઓરતોને સતાવે છે. તેઓ ગૃહપ્રવેશ કરી, પોતાનાં ઈંડાં અમારાં ભેગાં મૂકી નાસી જાય છે. અમારી ભોળી કાગડીબાઈઓ એ લુચ્ચીઓનાં ઈંડાં સેવીને હેરાન થાય છે. આ બાબતમાં કોઈ ખાસ ઠરાવ થવાની ખાસ જરૂર છે.”

સૌએ કાગડાની દરખાસ્ત ઉપર પાછળથી ગંભીર વિચાર ચલાવવાનું ઠરાવી, આગળ ચલાવ્યું.

એક પગ ઉપર ઊભા રહીને બીજો પગ પેટમાં દાબી ઊંચી ચાંચે ગગન તરફ જોઈ ને પ્રભુનું ભજન કરવાની બગલો દરખાસ્ત લાવ્યો :

“ભાઈઓ, જુઓ મારું રૂપ કેવું સુંદર છે ! એનું કારણ એ છે કે હું માત્ર પાણી ઉપર એક પગે ઊભો રહીને ભગવાનનું ભજન કરું છું !”

કાગડો ચિડાયો અને લડી પડ્યો ! “અરે બગલાભાઈ, રાખો રાખો. તમે તો બગભગત ને જગ ઠગભગત ! તું તો ‘મુખ મેં રામ ને બગલ મેં છૂરી’ એવું કરે છે. જા, જા, તારી તે ભક્તિ શેની ? લુચ્ચા ! ઠગારા !

હો હો હો થઈ રહ્યું, પ્રમુખે સીટી મારી શાંતિ પાથરી.

કાબરે પક્ષીની જાતના પ્રેમનો આદર્શ ફેલાય એટલા માટે કબૂતર અને સારસની વાતો કરી. સૌ પંખીઓએ એમનાં જેવાં પ્રેમી થવું એવી દરખાસ્ત મૂકતાં તે બોલી :

“ખરેખર કબૂતર જેવું નિર્દોષ પક્ષી બીજું કોઈ નથી. પવિત્ર પ્યાર માટે આ પંખી જગમશહૂર છે. સારસ પંખીનો પ્રેમ તો કબૂતરથીયે ચડે ! આ સારસ-સારસી જરા પણ છૂટાં રહી શકતાં નથી; એઓ બધો વખત સાથે જ રહે છે; એવો એમનો પ્રેમ છે. કોઈ પારધી એકને મારી નાંખે તો બીજું ઝૂરીઝૂરીને મરે છે. આવો પ્રેમ તો અક્કલવાળાં માણસોમાં પણ જોવા મળતો નથી. હું પક્ષીઓના જીવનમાં આવા પ્રેમની હિમાયત કરું છું.”

બધાં પક્ષીઓએ કાબરબાઈને હર્ષથી વધાવી લીધાં.

ત્યાર પછી તેતર, કબૂતર, હોલાં વગેરેની ફરિયાદો નોંધાઈ. માણસ જાત તેમનાં ઈંડાં ખાઈ જાય છે તે માટે સૌએ ‘શરમ’ના ઠરાવો કર્યા.

વનવાગોળ થોડા વખત પહેલાં પશુઓની સભામાં ગઈ હતી. તેથી તેને સજા ફરમાવી કે તેણે હંમેશાં ઊંઘા મસ્તકે લટકવું ને દિવસે કોઈ પક્ષીને મોં બતાવવું નહિ.

છેવટના ઠરાવમાં ઘૂવડને રાતનો ચોકીદાર નીમી, સભા બરખાસ્ત કરી. પછી રમતનો કાર્યક્રમ હતો.

ડૂબકી મારવાની રમતમાં બતક પહેલી આવી, નિશાન મારવામાં બાજ, ચતુરાઈમાં કાગડો, દોડવામાં શાહમૃગ, ને ફૂદવામાં રોબિન આગળ આવ્યાં. છટાદાર ભાષણો માટે પોપટ, કાકાકૌઆ અને કુસકુ ખૂબ વખણાયા. સૌને યોગ્યતા પ્રમાણે ઈનામ મળ્યાં.

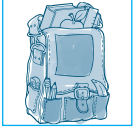
પછી ગાનતાનનો જલસો ચાલ્યો. મધુર કંઠે કોયલબાઈએ ગાન ગાયાં, કળા કરી મોરબાઈ નાચ્યા. બુલબુલે નવી-નવી ચીજો સંભળાવી. મેનાએ પણ સૌનાં મનોરંજન કર્યાં.

સૌ ખુશી થયાં. મહાસભાનું કામ પૂરું થયું.

● માર્ગદર્શક સ્તંભ ●

પ્રસ્તુત પાઠનું અધ્યાપન કરાવતાં પહેલાં વિવિધ સભાઓના સમાન કાર્ય વિશે સમજાવ્યા પછી વિદ્યાર્થીઓને વિષયાભિમુખ કરવા. હોદ્દાદારી, દરખાસ્ત, ઠરાવ વગેરેની સંક્ષિપ્તમાં માહિતી આપવી. સભાની શિસ્ત જાળવવા પ્રેરણા આપવી. બીજાની વાત શાંતિથી સાંભળવી અને પોતાની વાત વિવેકપૂર્વક રજૂ કરવાનું મહત્ત્વ સમજાવવું. સભાના આયોજન, સંચાલન વગેરેની માહિતી આપવા સાથે માણસો તરફથી પંખીઓને થતી હેરાનગતિ બાબત ચર્ચા કરી વિદ્યાર્થીઓનાં મંતવ્યો જાણી, તે દિશામાં પક્ષીપ્રેમ કેળવવા પ્રેરણા અવશ્ય આપવી. આપણને ક્યા ક્યા પંખીઓ કઈ કઈ રીતે મદદરૂપ થાય છે તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવી. કાગડો, સમડી, ગીધનાં કાર્યોના ઉલ્લેખ સાથે ‘સ્વચ્છતા અભિયાન’ની વાતને સાંકળી તે વિશે પણ વિદ્યાર્થીઓમાં જાગૃતિ લાવવાનો પ્રયત્ન કરી શકાય.

સ્વાધ્યાય



સ. ૧ નીચેના શબ્દો માટે કૃતિમાં વપરાયેલા શબ્દો લખો.

- | | | | |
|-------------|------------------|------------|-----------|
| (૧) પરિષદ | (૨) માંડવો | (૩) ભીડ | (૪) બહેન |
| (૫) પૂર્વજો | (૬) વિશ્વવિખ્યાત | (૭) શિકારી | (૮) તરફેણ |

સ. ૨ ‘મહાસભા’ એટલે મોટી સભા. નીચેના શબ્દોની આગળ ‘મહા’ લગાડી શબ્દ ફરીથી લખો અને તેનો અર્થ પણ લખો.

- | | | |
|---------------|----------------|-----------------|
| (૧) -----રાજા | (૨) -----યુદ્ધ | (૩) -----જ્ઞાની |
| (૪) -----પાપી | (૫) -----રાણી | (૬) -----શાળા |

સ. ૩ નમૂના પ્રમાણે શબ્દ બનાવો : દા. ત. દરેક વન - વનેવન

- | | |
|-----------------------|------------------------|
| (૧) દરેક જંગલ - ----- | (૨) દરેક ઘર - ----- |
| (૩) દરેક ગામ - ----- | (૪) દરેક રાજ્ય - ----- |

સ. ૪ ઉદાહરણ પ્રમાણે શબ્દ લખો. દા. ત. શાંતિ - અશાંતિ

- | | |
|----------|---------|
| (૧) દોષ | (૨) આશા |
| (૩) ધનિક | (૪) ભેળ |

સ. ૫ નીચેના શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ આપો.

- (૧) જગમાં પ્રસિદ્ધ હોય તેવું -
- (૨) નિશાન તાકવામાં હોંશિયાર હોય એવી -
- (૩) સ્વેચ્છાએ સેવા કરનાર -
- (૪) આવવા માટેનું કહેણ -

સ. ૬ યોગ્ય વિકલ્પ આપી વિધાન પૂર્ણ કરો.

- (૧) મહાસભાના મંડપ તરીકે ----- પસંદ કર્યું.
(અ) ગીરનું જંગલ
(આ) તાડોબાનું જંગલ
(ઈ) પંચવટીનું જંગલ
- (૨) મહાસભામાં ----- સ્વયંસેવક તરીકે તનતોડ મહેનત કરી.
(અ) ચકલાં અને કાબરોએ
(આ) કબૂતરો અને હોલાઓએ
(ઈ) કાગડા અને કોયલે
- (૩) મહેમાનોને જગાડવાનું કામ ----- એ કર્યું.
(અ) મોરે
(આ) કૂકડાએ
(ઈ) કોયલે
- (૪) કાકાકોઆએ પ્રમુખશ્રી તરીકે ગરુડરાજની દરખાસ્ત મૂકી કારણ કે -----.
(અ) પ્રાચીનકાળથી તેમના વડવાઓ જ પ્રમુખ હતા
(આ) તેને વિષ્ણુ ભગવાનના વાહન થવાનું માન મળ્યું હતું
(ઈ) તેમણે ઉપસ્થિત રહીને સભાની શોભામાં વધારો કર્યો હતો

સ. ૭ ક્યા રાજ્યના ક્યા પંખી તે લખો.

- (૧) કાશ્મીરનો - _____ (૨) પંજાબનો - _____
(૩) બંગાળનો - _____ (૪) ગુજરાતની - _____

સ. ૮ કહો એ કોણ ?

- (૧) ઉપપ્રમુખની દરખાસ્ત મૂકનાર - _____
(૨) આફ્રિકાનું પ્રખ્યાત પંખી - _____
(૩) સૌથી પહેલાં પોતાના બે બોલ બોલનાર - _____
(૪) દરિયાઈ લશ્કરના એક મોટા અને બાહોશ અમલદાર - _____
(૫) નિશાનબાજ તરીકે ચૂંટાનાર - _____

સ. ૯ તો શું થાય ?

- (૧) કાગડાઓ એક દિવસ પોતાનું કામ બંધ રાખે તો _____
(૨) પારધી સારસને મારી નાંખે તો _____
(૩) પંખીઓ માણસજાતથી દુઃખી થઈને મહાસભા ભરે તો _____

સ. ૧૦ યોગ્ય રીતે જોડો.

‘અ’	‘બ’
(૧) ડૂબકી મારવામાં પ્રથમ	બાજ
(૨) નિશાન તાકવામાં હોંશિયાર	રોબિન
(૩) ચતુરાઈમાં પ્રથમ	શાહમૃગ
(૪) દોડવામાં પ્રથમ	કાગડો
(૫) કૂદવામાં આગળ	બતક

સ. ૧૧ નીચેના પંખીઓની વિશેષતા જણાવો.

- (૧) પોપટ, કાકાકૌઆ અને કુસકુ
- (૨) કોયલ, મોર, બુલબુલ અને મેના
- (૩) કાગડો, ગીધ, સમડી

સ. ૧૨ વિચાર કરીને જવાબ લખો.

- (૧) પંખીઓની મહાસભાનો સમય જણાવો.
- (૨) ગીધોનું વસતિથી દૂર રહેવાનું કારણ જણાવો.
- (૩) કોયલબેનો તરફથી કાગડીઓને થતો ત્રાસ જણાવો.
- (૪) પક્ષીઓની મહાસભામાં વનવાગોળને થયેલી સજા અને તે સજા થવા પાછળનું કારણ જણાવો.

સ. ૧૩ નીચેનાં પક્ષીઓની જાતિ બદલો.

મોર, પોપટ, કાગડો, ચકલી, કબૂતર, સારસી, હંસ, બગલો, કૂકડી, કોકિલ

સ. ૧૪ ‘શાહમૃગ’ વિશે પંચી ૭ વાક્યો લખો.

★ પંખીઓને માણસજાત તરફથી કેવા કેવા પ્રકારની હેરાનગતિ થાય છે ? તે કહો.

પ્રકલ્પ

★ આ પાઠમાં જેનો ઉલ્લેખ થયો છે તે બધાં પરદેશી પંખીઓની માહિતી ઇન્ટરનેટ ઉપરથી મેળવીને ‘વિદેશી પંખીઓની દુનિયા’ વિશે પ્રોજેક્ટબુક તૈયાર કરો.



માદામ કામા

જન્મ

૨૪/૦૯/૧૮૬૧

મૃત્યુ

૧૩/૦૮/૧૯૩૬

માદામ કામાનું આખું નામ ભિખાઈજી રુસ્તમજી કામા. તેમનો જન્મ મુંબઈમાં ચોવીસમી સપ્ટેમ્બર, ૧૮૬૧ના રોજ. તેમના પિતાનું નામ સોરાબજી ફરામજી પટેલ ને માતાનું જીજીબાઈ.

શાળાનું શિક્ષણ પૂરું થયું એટલે ફ્રેંચ, જર્મન જેવી ભાષાઓનું શિક્ષણ તેમણે ઘેર બેઠાં લીધું. તેઓ નાનપણથી ખૂબ હોશિયાર અને સ્વભાવે દયાળુ હતાં. કોઈનું દુઃખ જોઈ ન શકે. કોઈનું દુઃખ જુએ કે તુરત જ એમની વહારે ધાય.

ઈ. સ. ૧૮૮૫માં ભારતીય કોંગ્રેસનું પહેલું અધિવેશન ભરાયું ત્યારે ભિખાઈજીની ઉંમર ચોવીસ વર્ષની. તેમણે એ અધિવેશનમાં હાજર રહી, આપણા દેશનેતાઓનાં ભાષણો રસપૂર્વક સાંભળ્યાં. એમના ચિત્ત પર એ ભાષણોની ઊંડી અસર થઈ. પછીથી તેઓ દેશસેવાનાં કામો કરવા લાગ્યાં. સ્ત્રીઓની સેવા કરતાં મંડળોમાં આગળ પડતો ભાગ લેવા લાગ્યાં.

ભિખાઈજીના પતિ ધનવાન કુટુંબના હતા; વિદ્વાન ધારાશાસ્ત્રી હતા. તેમણે ભિખાઈજીને એમની મનગમતી પ્રવૃત્તિ કરવા માટે પૂરતી મોકળાશ આપી. આથી ભિખાઈજી લોકસેવા અને દેશસેવામાં પૂરા જોશથી કામ કરવા લાગ્યાં. ન જોયું ઘર સામે, ન જોયું જાત સામે. જ્યારે મુંબઈમાં પ્લેગ ફાટી નીકળ્યો ત્યારે જાનના જોખમે એમણે સૌની સારવાર કરેલી.

ભિખાઈજી આમ તો દાદાભાઈ નવરોજીના શિષ્યા પણ શ્યામજી કૃષ્ણ વર્મા સાથે એમને વધારે ગોઠ્યું. તેઓ હિંસક ક્રાંતિનીયે તૈયારીમાં પડ્યા અને ‘ભારતીય ક્રાંતિનાં માતા’નું બિરુદ પામ્યા.

જર્મનીમાં મળેલી સમાજવાદીઓની બીજી આંતરરાષ્ટ્રીય મહાસભામાં તેમણે આખી રાત જાગીને તૈયાર કરેલો ધ્વજ રજૂ કર્યો અને કહ્યું હતું કે, ‘આ છે મારા ભારત દેશનો ધ્વજ ! સૌએ અદબપૂર્વક એ ધ્વજને સલામી આપી હતી. આવો ધ્વજ જર્મનીની મહાસભામાં રજૂ કરી ભિખાઈજીએ દેશનાં શાન-માન વધાર્યાં.

ભિખાઈજી એમની જિંદગીના છેલ્લા દિવસોમાં એકલાં-અટૂલાં પડી ગયેલાં. માત્ર વિનાયક સાવરકર એમની દેખભાળ રાખતા.

તેરમી ઓગસ્ટ, ૧૯૩૬ના રોજ ‘વંદે માતરમ્’ના રટણ સાથે તેમણે દેહ છોડ્યો હતો.

સ્ત્રીઓ પણ લોકો માટે, દેશ માટે ધારે તો ઘણું ઘણું કરી શકે. એટલું જ નહિ, પણ માતૃભૂમિનું ઋણ ફેડવા માટે આપણે હરહંમેશ તૈયાર રહેવું જોઈએ.

- શ્રદ્ધા ત્રિવેદી

અજ્ઞાનનો સ્વીકાર એ જ્ઞાનનું પ્રથમ પગથિયું છે.

